

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 32, p. 277-296, Summer 2025

Büyük Oyun'un Gölgesinde Sözde Koleksiyoncu: Emperyal Aktörleri

Aldatan Kaşgarlı İslam Akhun

A Collector in the Shadow of the Great Game: Islam Akhun of Kashgar Deceiving Imperial Actors

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
11/04/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
10/06/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/06/2025

Asya Studies

Doç. Dr. Murat Özkan

Ordu Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

murtozkan@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-9526-4564

Dr. Öğr. Üyesi Başak Kuzakçı

Marmara Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

basakkuzakci@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8730-1898

Öz

XIX. yüzyılda arkeoloji, bilimsel bir disiplin olarak gelişirken, aynı zamanda emperyalist genişlemenin önemli bir aracı haline geldi. Rönesans ve Aydınlanma dönemlerinde antik uygarlıklara duyulan ilgi, zamanla Batı'nın kültürel ve politik üstünlük iddiasını destekleyen bir mekanizmaya dönüştü. Sanayi Devrimi ile hızlanan emperyal genişleme, arkeolojik keşifleri yalnızca tarihsel ve bilimsel merakın bir ürünü olmaktan çıkarıp, Batı'nın kendi medeniyet anlatısını güçlendiren bir stratejiye dönüştürdü. Bu süreçte, Avrupa'nın hızla büyüyen müzeleri için yapılan kazılar, kültürel mirası sahiplenme ve bu miras üzerinde tahakküm kurma girişimlerine dönüştü. Bu dönemde, Rusya ve İngiltere arasındaki jeopolitik rekabet, "Büyük Oyun" olarak adlandırılan mücadele kapsamında, Türkistan'da yoğunlaştı. Rusya, Türkistan'a doğru ilerlerken, İngiltere de Hindistan'daki sömürge düzenini korumak ve bölgedeki etkisini artırmak için girişimlerde bulundu. Bu süreçte, her iki güç de arkeolojik keşifleri ve bilimsel çalışmaları destekleyerek, tarihî mirası sahiplenme ve bölge üzerindeki meşruiyetlerini güçlendirme yoluna gitti. Sir Marc Aurel Stein'in keşifleri, bu rekabetin akademik yönünü gözler önüne sererken, eserler Batı müzelerinde sergilenerek Avrupa'nın Türkistan'daki tarihsel iddialarını pekiştirdi. Kaşgar'da sahte antikalar üreten İslam Akhun'un Batılılara bu eserleri satması, arkeolojik faaliyetlerin ekonomik boyutunu ve Batılı araştırmacıların ne kadar kolay yönlendirilebildiğini gösterdi. Böylece arkeoloji, yalnızca bilimsel değil, aynı zamanda siyasi ve ideolojik bir araca dönüşerek, emperyalist bilgi üretiminin temel unsurlarından biri haline geldi.

Anahtar Kelimeler: Rusya, İngiltere, Türkistan, Kaşgar, Büyük Oyun, İslam Akhun, Sir Marc Aurel Stein

Abstract

In the 19th century, as archaeology developed into a scientific discipline, it also became a crucial instrument of imperial expansion. The fascination with ancient civilizations that emerged during the Renaissance and the Enlightenment gradually transformed into a mechanism reinforcing the West's claims to cultural and political superiority. The acceleration of imperial expansion with the Industrial Revolution shifted archaeological discoveries from being purely historical and scientific inquiries to strategies that strengthened the West's civilizational narrative. During this period, the geopolitical rivalry between Russia and Britain intensified in Turkestan as part of the so-called 'Great Game'. While Russia was advancing towards Turkestan, Britain made attempts to protect its colonial order in India and increase its influence in the region. In this process, both powers supported archaeological discoveries and scientific studies, claiming the historical heritage and strengthening their legitimacy over the region. While Sir Marc Aurel Stein's discoveries revealed the academic aspect of this rivalry, artefacts were exhibited in Western museums, reinforcing Europe's historical claims in Turkestan. The sale of these artefacts to Westerners by Islam Akhun, who produced fake antiquities in Kashgar, showed the economic dimension of archaeological activities and how easily Western researchers could be manipulated. Thus, archaeology turned into not only a scientific but also a political and ideological tool, becoming one of the main elements of imperialist knowledge production.

Keywords: Russia, Britain, Turkestan, Kashgar, Great Game, Islam Akhun, Sir Marc Aurel Stein

Atf Bilgisi / Citation Information

Özkan, M., & Kuzakçı, B. (2025). Büyük Oyun'un gölgesinde sözde koleksiyoncu: Emperyal aktörleri aldatan Kaşgarlı İslam Akhun. *Asya Studies*, 9(32), 277-296.
<https://doi.org/10.31455/asya.1674433>

GİRİŞ

Rönesans’la birlikte Avrupa’da, geçmiş zamanlara, bilhassa antik uygarlıkların bıraktığı kültürel ve maddi mirasa yönelik derin bir entelektüel merak filizlenmiştir. XVIII. yüzyıl Aydınlanma Dönemi’nde bu ilgi, gelişen bilimsel yöntemler ve sistematik keşif teknikleri sayesinde daha karmaşık ve metodolojik bir boyut kazanarak modern arkeolojinin temel taşlarını oluşturmuştur. Avrupa medeniyetinin kökenlerine dair artan bu araştırma arzusu, Sanayi Devrimi’ni izleyen XIX. yüzyıl İmparatorluk Çağı’nda, yalnızca emperyal genişlemenin bir aracı değil, aynı zamanda kültürel ve politik üstünlük iddiasının temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Antik dönemlere ait eserlerin elde edilmesi, bir yandan tarihi mirası sahiplenme, diğer yandan bu mirası üreten toplumlar üzerinde bir egemenlik kurma çabasını yansıtırken, eserlerin koleksiyonlara dahil edilmesi, adeta bu medeniyetler üzerinde sembolik bir otorite beyanı olarak algılanmıştır. XIX. yüzyılın başlarından itibaren hızla genişleyen Avrupa müzeleri için arkeolojik kazılar, sanat ve tarih hazinelerini bir araya getirme girişimi değildi. Söz konusu husus, bilgi ve kültür alanlarında küresel bir hegemonya kurma çabasının bir göstergesiydi. İmparatorluk Çağı’ndaki Batı dünyası, evrensel uygarlık fikrini sahiplenmeyi ve buna dair her türlü mirası temellük etmeyi doğal ve tartışılmaz bir hak olarak görüyordu. Önceleri Batı Anadolu ve Ortadoğu’da yoğunlaşan arkeolojik keşifler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Asya’nın iç kesimlerine ve Uzak Doğu’ya doğru yayıldı.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda eski eser toplama ve koleksiyon oluşturma sosyal prestijin en önemli göstergelerinden biri olarak kabul görmekteydi. Bu bağlamda, nadide objelerle zenginleştirilmiş bir koleksiyon, yalnızca estetik bir beğeni değil, toplumsal statünün açık bir ifadesi olarak da değerlendiriliyordu. Ne var ki, arkeoloji bilimi, bireysel bir meraktan ibaret olmaktan çıkarak, giderek daha sistematik, kapsamlı ve ideolojik bir karakter kazandı. XIX. yüzyılda, Avrupa’nın düşünsel altyapısını şekillendiren pozitivist felsefenin etkisi altında, bilimsel arkeoloji; nesnellik, kesinlik ve detaylı dokümantasyon gibi metodolojik prensiplerle donatılarak, bağımsız bir akademik disiplin haline geldi. Ancak bu bilimsel dönüşüm, arkeolojik buluntuların Avrupa müzelerine aktarılması sürecini durdurmadığı gibi, bu faaliyetleri meşrulaştırarak daha da güçlendirdi. Arkeoloji, tüm tarafsızlık ve bilimsel nesnellik iddialarına rağmen, XIX. yüzyıl boyunca emperyalist genişleme politikalarının entelektüel ve ideolojik bir aracı haline geldi. Asya ve Akdeniz havzasına ait antik geçmiş, bu çerçevede Avrupa merkezli bir anlayışla yeniden yapılandırılırken, yerel toplulukların kültürel kimlikleri ve tarihsel hafızaları büyük ölçüde dışlanarak tahakküm altına alındı. Arkeolojinin siyasi ve ideolojik boyutları, geçmişin yeniden inşasında olduğu kadar, bu süreçlerin yaşandığı coğrafyalarda kurulan sömürü ve tahakküm mekanizmalarında da belirgin bir şekilde açığa çıkıyordu. XIX. yüzyılda bilimsel arkeolojinin gelişimi, Rönesans ve Aydınlanma çağlarında şekillenen daha insancıl ve estetik temelli Antik Çağ ilgisinden köklü bir kopuş sergiledi. Modern dönemde keskin bir metodolojik disipline kavuşan arkeoloji, aynı zamanda politik ve ideolojik işlevler üstlenerek yalnızca bilimsel bir alan olmanın ötesine geçti (Bahrani vd., 2011: 16-28).

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Türkistan ve Hindistan bölgelerinde artan Avrupalı arkeologlar ve kâşiflerin girişimleri, doğrudan bir emperyalist ya da sömürgeci hamle olmaktan çok, “informal emperyalizm” kavramı çerçevesinde değerlendirildi. Bu terim, bir bölgenin fiili olarak siyasi hâkimiyet altına alınmaksızın, belirli ekonomik, kültürel veya stratejik kontrol mekanizmaları aracılığıyla nüfuz altında tutulmasını ve yönetilmesini ifade ederdi. Bu

bağlamda, bu tür arkeolojik keşifler ve seferler, bölgenin dolaylı yollarla yönlendirilmesine hizmet eden bir güç aracı olarak görüldü (Fay, 1940: 399; Andreu, 2007: 19-26). Böylece “büyük oyun” teorisinin temelleri atıldı. Büyük oyun teorisi, uluslararası oyuncuların kendi çıkarlarına göre kazanmaya çalıştığı satranç tahtaları olarak Türkistan topraklarını içeren sayısız değerlendirmeye yol açtı. Bu oyun, bölgedeki hâkimiyet için İngiliz-Rus soğuk savaşı ile başladı. Ancak zamanla diğer yeni oyuncular Ruslara ve Çin’in artan etkisine karşı koymak için birleştiler. Bu çalışmada büyük oyunun en önemli aktörlerinden biri olan Sir Marc Aurel Stein’in arkeolojik keşifleri sırasında Kaşgarlı İslam Akhun’dan haberdar olması, koleksiyonerlerin ilgisini fark eden İslam Akhun’un antik replika üretimler üzerinden Batılı araştırmacıları kandırması ve replika ürünlerin Kaşgar’dan Avrupa topraklarına uzanan tarihi süreci incelenecektir.

Türkistan’da Satranç Tahtası: Kaşgar ve Rus-İngiliz Rekabeti

1869’da İngiliz tüccar Shaw’ın Yakup Bey’i ziyaret etmesi İngiltere ile Kaşgar arasındaki temasların başlamasına zemin hazırladı. Her ne kadar Shaw resmi bir görevle gönderilmese de bu seyahati, İngiltere’nin bölgeye yönelik gelecekteki politikalarını büyük ölçüde şekillendirdi. Bölgenin stratejik değerini kavrayan Shaw, Kaşgar’ın ticaret açısından son derece uygun bir merkez olduğunu belirterek, yönetiminin Ruslara bırakılmasının sakıncalı olacağını ifade etti (Demirağ, 2014: 235). 1890’larda İngiltere ve Rusya, aralarındaki dengeyi sürdürmeye büyük önem verdiler. Her iki güç de yayılma sınırlarına ulaştığından, artık sömürgelerine ve politikalarına zarar verebilecek en ufak girişimi dahi dikkatle izlemeye başladılar. Bu süreçte, Türkistan’daki rekabet doğrudan çatışmadan ziyade dikkatli bir diplomatik gözlem aşamasına evrildi (Kolesnikov, 2010: 30).

Kaşgar’ın yönetimi yüzyıllar boyunca sık sık değişiyor ve bölgeye ulaşımın zorluğu nedeniyle zaman zaman istikrarsızlık yaşıyordu. Ancak bu durum, Kaşgar’ın jeopolitik önemini azaltmamıştı. Kaşgar, Çin, Rusya ve İngiltere Hindistan’ının sınırında bulunması ve kervan ticaretinin canlı bir şekilde devam etmesi nedeniyle stratejik bir konumda yer alıyordu. Bu özellikler, bölgenin önemini giderek artırdı. İngiltere, Çarlık Rusya’ya karşı yürüttüğü siyasi ve ekonomik rekabette Kaşgar’ı stratejik bir merkez olarak değerlendirmek için büyük gayret gösterdi. Çarlık Rusya, ardından Bolşevikler, İngilizler ve Çinliler, Kaşgar’da daima temsilciler bulundurarak bölgedeki gelişmeleri yakından takip ettiler. Bu görevliler, karşılıklı olarak birbirlerinin hamlelerini gözlemleyip kendi hükümetlerine düzenli olarak bilgi aktarıyor, böylece bölge sürekli bir istihbarat mücadelesinin sahnesi haline geliyordu (Macartney, 1985: VI).

El Yazmaları İçin Mücadele: İngiltere ve Rusya Karşı Karşıya

İngiltere, XIX. yüzyılın sonlarına doğru, Türkistan’ın stratejik Pamir bölgesindeki siyasi durumu anlamak amacıyla Sir Francis Younghusband’ı bölgeye gönderme kararı aldı. Bu görevde, Çin yönetimi ile yapılacak olan görüşmelerde İngiltere’yi temsil etmesi için George Macartney de görevlendirildi (Kolesnikov, 2010: 30-31)¹. Younghusband ve Macartney, bölgedeki coğrafyayı haritalamak ve yerel halkın yaşam biçimlerini incelemek üzere Pamir’e uzun bir seyahat gerçekleştirmişlerdi. İlk etapta Yarkent’e ulaştılar ve burada Rus araştırmacı ve

¹ George Macartney hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Özkan, 2017: 74-86).

Yüzbaşı Grombçevskiy ile karşılaştılar. Grombçevskiy'nin gözlemleri, İngiliz kafilesinin çok uluslu ve iyi donanımlı olduğunu ortaya koyuyordu.

Kolesnikov'un aktardığına göre, *“Bu gezici ekip, diğer İngiliz misyonları gibi son derece profesyonelce hazırlanmıştı. Yedi Bengal askeri muhafızın yanı sıra, iki kiralık Hintli bilgin, Afganlar, Tibetliler, Argunlar, Keşmirliler ve Kırgızlar da ekibe katılmıştı. Deve, yak ve atlar ağır yükler taşıyordu. Muhafız alayı komutanı Younghusband, nezaket ve bilgelikle dolu bir izlenim bıraktı. İki misyon ekibi, 20 farklı milliyetten insanın bir araya geldiği ilginç bir karışım oluşturarak yolculuklarına kısa bir ara verdiler (Kolesnikov, 2010: 30-31).”*

Sonunda, İngiliz kafilesi 1 Kasım 1890'da Kaşgar'a ulaşmayı başardı. Younghusband, Pamir bölgesinde yaptığı araştırmalar sırasında topladığı verilerle birlikte Kaşgar'dan ayrılırken, bölgede İngiltere'nin temsilcisi olarak Macartney görevine devam etti (Petrovskiy, 2010: 14). Kaşgar'a gelen 24 yaşındaki George Macartney, beklenenden çok daha uzun süre boyunca bölgede kalarak tam 28 yıl İngiltere adına görev yaptı (Macartney, 1985: VI). Başlangıçta resmi olarak bölgeye gönderilmiş olmasına rağmen, Macartney'in konsolos olarak atanması daha sonra gerçekleşti (Dillon, 2014: 55). Sonunda İngiltere, 1904 yılında Macartney'i resmî olarak Kaşgar konsolosu olarak atadı. Çin hükümeti, 1908'e kadar İngiltere konsoloslüğünü resmen kabul etmediği için Macartney, Çin nezdinde yalnızca bir İngiliz yetkilisi olarak değerlendiriliyordu. Ancak 1908'de konsoloslüğün tanınmasıyla 1918'e kadar Kaşgar'da İngiltere başkonsolosu olarak bulundu (Benson, 2008: 131).

George Macartney'in görevi resmî olarak Pekin ile Londra arasındaki ilişkileri geliştirmek ve Kaşgar ile Çin Türkistanı'ndaki İngilizlerin ihtiyaçlarıyla ilgilenmek olarak görünse de gayri resmî olarak Rus entrikalarını ve özellikle Rusya konsolosu Petrovskiy'in sert faaliyetlerini takip etmek de önemli bir rol oynamıştır (Macartney, 1985: VI). Ayrıca Macartney'in Doğu toplumunun Batılılara karşı olumsuz bakış açısını değiştirmeye çalışma amacı da bulunmaktaydı. Çin'in kapalı yapısı nedeniyle halk arasında yabancı düşmanlığı yaygındı, ancak Macartney'in kişisel nitelikleri ve donanımı bu algıyı değiştirmede önemli rol oynadı (Mirsky, 1977: 136).

İngiltere için, Rusya ile olan mücadelede bölgeye uyum sağlamak hayati önem taşımaktaydı ve Macartney'in olağanüstü aile geçmişi İngiltere'ye avantaj sağladı. Babası Sir Halliday Macartney İskoç asıllı olup, annesi Çinliydi ve Londra'daki Çin Elçiliği'nde sekreterlik yapmıştı (Clinch ve Clinch, 2011: 168). Sir Halliday, tıp eğitimi alarak Edinburgh Üniversitesi'nden mezun oldu ve Kırım Savaşı'nda doktor olarak görev yaptı. Daha sonra orduya katılan Macartney, 1860'lı yıllarda Çin'e gönderildi ve Taiping İsyanı'nın bastırılmasında İngiltere adına rol aldı. Çin'de bulunduğu dönemde bir Çinliyle evlendi, bu evlilikten doğan oğlu George ise Nanjing'de dünyaya geldi (Petrovskiy, 2010: 6). Çin'de on yıl kadar eğitim gördükten sonra Fransa ve İngiltere'ye geçen George, bu süreçte mükemmel bir Çince öğrendi ve hem Çin halkının hem de saray çevresinin yaşantısını yakından tanıdı (Tamm, 2011: 114). Bu deneyimleri sayesinde, Çin'in önde gelen figürleriyle kurduğu sağlam ilişkilerle dikkat çekti (Macartney, 1985: VII).

Macartney'in hızla etkin olması ve halk tarafından sevilmesi, özellikle Çarlık Rusya'nın Kaşgar konsolosu Petrovskiy'in dikkatini çekiyordu. Bu yüzden onun tedbirli bir tutum takınmasına yol açtı. Kasım 1899 ile Haziran 1902 arasında, Petrovskiy meslektaş Macartney

ile hiç görüşmedi (Macartney, 1985: VII). Petrovskiy ve Macartney, bölgede etkin konuma gelmek isteyen iki büyük devletin görevlileridir. Bu nedenle, ilişkileri hiçbir zaman iyi olmadı (Karber, 2016: 128). Dolayısıyla, Rusya ve İngiltere arasındaki “Büyük Oyun”un Kaşgar ayağı, Petrovskiy ve Macartney arasındaki ilişkiyle başladı (Farrington ve Leach, 2003: 165).

1837 yılında doğan Rusya konsolosu Nikolay Federoviç Petrovskiy (Borobyeva-Destayovskaya, 2011: 184) eğitimini İkinci Moskova Askerî Lisesi’nde tamamladı. Sonrasında Astrahan’da Grenaderskiy Alayı’nda askerlik yaptı. Askerlik hizmetinin ardından Maliye Bakanlığı’nda göreve başladı ve çeşitli görevlerde bulundu. İlk olarak 1867 yılında Maliye Bakanlığı memuru olarak Türkistan’a geldi (Kolesnikov, 2010: 23). Çin ve Çarlık Rusya’nın 1881 yılında imzaladığı St. Petersburg Antlaşması’ndan sonra 1882’de Kaşgar konsolosu oldu (Ewans, 2010: 51).

Macartney’den sekiz yıl önce Kaşgar’a gelen Petrovskiy İngilizlerin Kaşgar’a devlet adamlarını göndermesine sinirlendi, bu konuyu Çinlilere aktardı; fakat bir sonuç alamadı (Hopkirk, 1990: 463). Ticari ve siyasi alanda oldukça yetenekli olarak bilinen ve tam bir İngiliz karşıtı olarak tanınan Nikolay Petrovskiy, Çarlık adına yaklaşık 20 yıl boyunca Kaşgar’da kaldı ve Rus çıkarları için çalışmalarda bulundu; İngilizlere dair gözlemlerini merkeze rapor etti (Karber, 2016: 128). Sir Aurel Stein, Petrovskiy’i bölgedeki 25 yıllık planlarını uygulamak için zeki, çekici fakat aynı zamanda sinsi ve kibirli biri olarak tanımlıyordu (Mirsky, 1977: 136).

Petrovskiy, diplomatik görevlerinin yanında, akademisyen Sergei F. Oldenburg ve diğerlerinin desteğiyle, Çarlık Rusya’nın bölgede bulunan yazmaları toplama politikasına katkıda bulunuyordu. 1892-1893 yıllarında Kuça, Korla ve Aksu’da halktan yüzü aşkın yazma eser satın alarak bunları merkeze iletmişti (Rong, 2013: 180). Bu eserler arasında Hoten Saka, Sanskritçe ve Tibet dillerinde yazılmış çok el yazmalar bulunuyordu (Borobyeva-Destayovskaya, 2011: 186). Petrovskiy’in derlediği Doğu Türkistan’ın arkeolojik koleksiyonları ve eski el yazmaları, St. Petersburg’daki Ermitaj Müzesi’nde sergilenmeye başlandı (Kolesnikov, 2010: 23). Faaliyetleri dikkatle izlenen Petrovskiy, bilim çevrelerinden övgüler aldı. Örneğin, Sergey F. Oldenburg, Wilhelm Barthold ve İ. Yu. Kraçkovskiy katkılarından ötürü konsolosa teşekkür etmişlerdi (Petrovskiy, 2010: 20). Petrovskiy’in bu etkinlikleri İngilizlerin dikkatini çekiyordu. Bu yüzden Macartney Petrovskiy’in tüm hareketlerini izlemek için casuslar görevlendirdi (Nightingale ve Skrine, 2005: 50). Aynı zamanda Macartney, İngiltere hükümeti adına bölgedeki el yazmalarını toplamaya başladı. Rus yazar İ. F. Popova, çalışmasında Macartney’in bu görevi başarıyla yerine getirdiğini ve önemli el yazmalarını İngiltere adına ele geçirdiğini vurguluyordu (Popova, 2008: 36).

İngiltere’nin Türkistan Aktörü Marc Aurel Stein

Sir Marc Aurel Stein, 26 Kasım 1862’de Budapeşte’de, Yahudi kökenli bir ailede dünyaya geldi.² Amcasına dini nedeniyle üniversite görevi verilmediği için Stein bir Lutheran olarak vaftiz edildi (Mirsky, 1977: 3). Ebeveynleri onun eğitimi için büyük umutlar besliyordu ve evde Macarca ve Almanca, okulda ise İngilizce, Fransızca, Yunanca ve Latince öğrenerek

² Evi İkinci Dünya Savaşı sırasında yıkıldı. Ancak bir zamanlar durduğu yerde dikilmiş bronz levhayı bugün hala Budapeşte şehir merkezinde, özellikle Tuna’nın doğusundaki Peşte tarafında yer almaktadır. Ayrıca Stein’in sık sık ziyaret ettiği, şu anda Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi olan Macar Bilimler Akademisi’ne kısa bir yürüyüş mesafesindedir. Stein’in Macar Bilimler Akademisi ile bağlantısının kısa bir tarihi için bk. (Apor, 2004: 1-4; Kelecsényi, 2004: 5-8).

diller konusunda olağanüstü bir yetenek gösterdi. Daha sonra Hint-İran dilleri üzerine yaptığı çalışmalardan dolayı Tübingen Üniversitesi'nden filoloji alanında doktora derecesi aldı.³ O dönemde tüm Macar erkekleri için gerekli olduğu üzere, bir yılını askerî eğitimde geçirdi; şans eseri, bu yılı Ludovika Akademisi'nde askerî arazi ölçümü öğrenerek geçirebildi ve bu da daha sonraki kartografik çalışmalarına olanak sağladı (Mirsky, 1977: 31). Avrupa'da profesörlük pozisyonu bulamayınca, Hindistan'daki çeşitli kolejlerde çalıştı ve tatillerini arkeolojik alanları ziyaret ederek geçirdi.

Arkeolojik çalışmalarının erken bir yayını, Stein'in 1899'da tanıştığı Hindistan Valisi Lord Curzon'un dikkatini çekti (Mirsky, 1977: 89). Bu bağlantı, Stein'in Hindistan Araştırması'ndan Alt Araştırmacı Ram Singh ile Türkistan'a yapacağı ilk sefere (1900-1901) katılabilmesi için gerekli fon ve izinleri almak amacıyla başarılı bir şekilde dilekçe sunmasına olanak sağladı. Bu sefer, Stein'in antik Hindistan ile güçlü bağlar gösterdiğini savunduğu Tarım Havzası'ndaki Taklamakan Çölü'nün güney tarafında bulunan bir arkeolojik alan olan Hotan'a odaklandı. Akıl hocası Rudolph Hoernle, Stein'in hibe başvurusunu desteklerken, bölgenin "İngiliz etki alanı" içinde olduğunu belirtti. Özellikle İngiltere'nin o dönemde Qing Hanedanlığı'na Kuzey Çin'deki Boxer İsyanı'nı (1899-1901) bastırmada verdiği destek göz önüne alındığında, arkeolojik başarıların emperyalist rekabetteki önemine vurgu yaparak başvuruyu savundu. Askerî bir eylemden uzak olmasına rağmen Hindistan Araştırması ile yakın bir şekilde çalışan Stein, Hindistan'a döndü; keşif raporlarını ve araştırmasının bir haritasını yayınladı.⁴ Birkaç yıl sonra, Younghusband Tibet Seferi'ne (1903-1903) katılmaya çalıştı ancak başarısız oldu.⁵ Tüm aksiliklere rağmen, bu Stein'in Hindistan Araştırması ile kariyerinin yalnızca başlangıcıydı.

Stein, Hindistan Araştırmaları, Hint müzeleri ve British Museum'dan aldığı destekle, 1906-1908'deki ikinci Türkistan seferine çıktı ve 1907'de *Dunhuang El Yazmalarını* keşfetti. Nitekim bu seferden sonra Stein, şövalye ilan edildi. Daha sonra, Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun üyesi yapıldı. Keşifleri hakkında daha büyük bir harita serisi ve birkaç monografi yayınladı ve üçüncü bir sefer için destek topladı. 1913-1915'teki bu üçüncü seferde, Türkistan'da daha da fazla araziye keşfetti ve bölgenin "son kartografik kaydı" olarak ileri sürdüğü haritaları 1918-1922 yılları arasında diğer yayınlarla birlikte yayınlandı. Bu seferin sonu neredeyse Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına denk geliyordu. Stein savaşın çoğunu Büyük Britanya'da geçirirken, Dehra Dun'daki Drawing Rooms'daki işgücü sıkıntısı bu haritaların hazırlanmasını geciktirdi. Dördüncü Türkistan seferi için destek toplamaya çalışırken Ürdün, İran ve günümüzde Pakistan olan bölgelerin tarihî envanterlerini de keşfetti. Stein, *Haritalarını ve ilgili Anılarını*⁶ yayınladıktan hemen sonra 1924 yılında dördüncü seferi için fon aramaya başladı. Ancak fon sağlaması 1929 yılına kadar sürdü. 1930 yılında yola çıktı fakat Çinli yetkililerin siyasi muhalefeti erken başladı ve Mayıs 1931'de seferi iptal etmek zorunda kaldı. Söz konusu siyasi gerginlik üzerine Stein, arkeolojik bulgularını Çin'de bıraktı. Haritalarını ve topladığı notları yayımlayamadı. Sir Stein bu olumsuzluklara rağmen ders

³ Stein'in Macar Akademisi'ndeki Yahudi bir Oryantalist olarak statüsü üzerine yapılan bir çalışma için bk. (Franciska, 2014a; Franciska, 2014b 131-139).

⁴ Makaleler ve haritalar da dahil olmak üzere Stein'in çalışmalarının tam bir bibliyografyası için bk. (Erdélyi, 1999).

⁵ Stein'in Hindistan araştırmaları arşivi için bk. (Stein Katoloğu Belge No: 293, 1-29).

⁶ Tam adı, Sir Aurel Stein'in 1900-1901, 1906-1908, 1913-1915 yıllarındaki keşifleri sırasında yapılan araştırmalarda Türkistan ve Kansu haritaları üzerine çalışmalarıdır. Detaylı bilgi için bk. (Stein, 1923).

vermeye devam etti ve sonunda her zaman görmek istediği Kabil'i görmek için yola çıktı. Ancak burada geçirdiği ağır hastalıktan sonra vefat etti. Yaşamı boyunca yaygın bir uluslararası üne kavuştu ve modern Budizm bilginleri onu disiplinin kurucu babası olarak kabul ettiler.

Stein (1862-1943) XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın başları boyunca, Türkistan'ın keşif ve arkeolojisinin bir devi olarak kabul edildi. Eski emperyal Oryantalist bir bilgin, organizasyon ve dayanıklılığa sahip bir diplomattı. Esasında Stein, Türkistan'daki (özellikle Tarım Havzası) kazıları, en zorlu arazi ve dört keşif gezisini 1900 ve 1930 yılları arasında gerçekleştirdi. Stein kataloğu, *Dandan-Uiliq*, *Niya*, *Rawak*, *Endere* ve Miran'da çıkarılan (ve bol miktarda fotoğraflanmış) arkeolojik, sanatsal ve el yazması keşiflerinden, Kara Koto, Hotan ve Loulan'ın geniş kalıntılarına, daha önce keşfedilmemiş *Büyük Duvar* uzantısına, *Yeşim Kapısı*'nın orijinal yerine, elbette Dunhuang yakınlarındaki geniş *Mogao Mağaraları*'nda veya *Bin Buda Mağaraları*'nda bulunan ünlü *Gizli Kütüphane*'ye kadar uzanmaktaydı. Burada, dünyanın en eski tarihli basılı kitabı olan *Elmas Sutra* (MS 868) da dahil olmak üzere birçok dilde antik el yazmalarından oluşan muazzam bir hazineyi ortaya çıkardı. Ayrıca MS 1000'den önce yapılmış çok sayıda ipek resim de buldu. Söz konusu tarihi envanterleri ise *British Museum*'a sandıklarla taşıdı (Kain, 2018: 1-15).

Stein, Türkistan seyahatlerinde sadece yaşayanlardan değil, aynı zamanda geçmişten de rehberlik aldı. Kiraladığı rehberlere, incelediği rakiplerinin ve öncüllerinin haritalarına ek olarak, klasik ve orta çağ metinlerinden de faydalandı. Kendi anıları, tercüme edilmiş resmi Çin yıllıklarından alıntılar ile yer aldı (Stein, 1923: 36, 78). Keşmir'in XII. yüzyıla ait kraliyet kroniği olan Rajatarangini'yi yerel Pundits'in yardımıyla tercüme etti ve notlar aldı (Mirsky, 1977: 102) (Mirsky, 1977: 102).⁷ Stein, Fa Hsien (MS 337-422)⁸ ve özellikle de sık sık "koruyucu azizim" olarak bahsettiği Xuanzang (602-664)⁹ gibi Çinli Budist hacıların kayıtlarından yararlandı (Stein, 1903: 249). Ayrıca, Hint-İran dilleri filoloğu olarak eğitim aldı. Rajatarangini'yi incelerken kendi dil yeteneklerine güvendi. Ancak Çince metinler için Avrupa dillerine yapılan çevirileri kullandı.

Türkistan, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Batılı bilgin-kâşiflerin imparatorluklarında ve hayallerinde karmaşık bir alanı işgal etti.¹⁰ Tehlike, Avrupa'dan uzaklık ve Avrupalı araştırmacılara karşı muhalefet, Asya'ya olan coğrafi ilginin ateşini tetikleyen bir barut gibiydi. Bu egzotizm, genellikle kuzeybatı Çin'in etrafında dolaştı. Örneğin, Stein, Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nda verdiği bir konferansta, Lop Çölü'nden "Asya'nın ölü kalbi" olarak bahsetti (Stein, 1925: 377-403). Bu bölgeyi tanımlarken ise Stein'in yazılarında benzer durağanlık, tehlike ve ölüm dili tekrarlandı. Yine de Diana Davis'in gözlemlediği gibi, çöller gibi kurak topraklar, Batılı bilimlerde cansız veya boşa harcanmış alan olarak ötekileştirmenin uzun bir geçmişine sahipti (Davis, 2016). Dahası, Stein'in cansız ve ölü olarak tanımladığı havza, kültürlerin eski bir buluşma yeri olarak tanımladığı alanla aynıdır. Nitekim, bilim dünyasında Türkistan, Çin ve Hindistan havzası medeniyetlerin buluşma yeri olarak tanımlandı. Ancak Stein çalışmalarında yeni bir medeniyet ekleyerek bu duruma müdahale etti. Ona göre

⁷ Rajatarangini ve Pundits hakkında detaylı bilgi için bk. Stein, 2013).

⁸ Fa Hsien'in Asya ve Avrupa'da nasıl dolaştığına dair bir çalışma için bk. (King, 2022).

⁹ Xuanzang, Stein'in kullandığı daha eski Wade-Giles sisteminde, Hsüan-tsang olarak çevrilmiştir ve bu ismin varyasyonları Stein'in atıfta bulunduğu İngilizce ve Fransızca metinlerde yer almaktadır. Fakat bugün standart Çince Pinyin sisteminde "Xuanzang" olarak kullanılmaktadır.

¹⁰ Türkistan'daki erken modern ve modern Avrupa kartograflarına ilişkin bir inceleme için bk. (Montety, 2019).

Batı Avrupa -ki bu ifade ile Klasik Yunanistan'ı kastediyordu- önemli bir medeniyet havzasını oluştuyordu.¹¹ Diğer taraftan Stein çalışmasında “Türkistan’ı, Hindistan, Çin ve Batı’nın kadim medeniyetlerinin buluşma yeri” olarak tanımladı (Stein, 1923: 2).

The Times, onun “Hotan, demeliyim ki, Pekin ile Batı Avrupa arasında merkez yoludur (The Times, 1 Ekim 1901; Wang, 2002: 29)” dediğini aktardı. Bu alıntı hem bilimsel bir gerçek hem de belirsiz bir şekilde emperyal bir ifadedir; Stein’in mesafe tahmini, bu mesafeyi kat etme (ve imparatorluk merkezlerinden Hotan’a giden rotaların tarihi ve çağdaş varlığı), uzun süredir paylaşılan tarihler ve çağdaş imparatorluk sınırları sorularını göz ardı eder. Dolayısıyla, onun belirsiz ifadesi, Britanya İmparatorluğu’nun Hindistan kadar Hotan’da kazı yapma hakkına sahip olduğunu ve hatta daha da ötesi, Greko-Budist sanatı etrafındaki kültürel etkiyle ilgili hassas tarihsel soruların siyasi etkiyi genişletmek için gerekçelere dönüştürülebileceğini ima edebilir. Yine de bu kültürel melezlik sorusu, Stein için daha büyük yönlendirici sorularının, teorilerinin ve Türkistan çalışmasını yönlendirenlerin sadece bir parçasıydı. Valeria Escauriaza-Lopez’in ifade ettiği gibi:

“Kumlarla Gömülü Hotan Harabeleri (1904) adlı eserinin yayımlanmasından itibaren Aurel Stein, İpek Yolu’ndaki yaşamı düzenleyen coğrafi ve tarihi kalıplar hakkında net fikirler geliştirmişti. En kesin düşündüğü değişim güçleri arasında suyun bulunabilirliği, Budizm’in yayılması ve siyasi otoritedeki sürekli değişimler vardı. Bu kalıpların nereden kaynaklandığı, Asya’nın devasa toprak uzantıları boyunca nasıl hareket ettikleri ve vahalarının günlük yaşamlarında nasıl ifade edildikleri konusundaki spekülasyonları, keşif gezilerinin yönünü belirlemiş, arama yapmak için nerede durduğunu düzenlemiş ve hangi bulguların önemli ve korunmaya değer olduğunu dikte etmiştir (Curators of the Buddha: The Study of Buddhism under Colonialism, 2012: 1).”

Stein ve Ram Singh 1900 yılında Hotan çevresinde araştırma yapmaya başladığında zaten gergin bir siyasi ortam vardı. Ancak, araştırmalarının siyasi açıdan hassas doğasından tamamen habersiz olduğunu varsayamayız. Stein’in akıl hocası, İngiliz Sanskrit dili uzmanı Rudolph Hoernle, Stein’in ilk Türkistan Seferi için hibe teklifini destekleyerek şunları söyledi:

“Hotan ve Türkistan’ın Güney kısmı bana İngiliz keşifleri için açıkça uygun alan gibi görünüyor. Modern terimi kullanmak gerekirse, bu bölge İngilizlerin “etki alanı”na aittir ve başkalarının kendimize ait olması gereken krediyi güvence altına almasına izin vermemeliyiz (Mirsky, 1977: 84).”¹²

XX. yüzyılın başlangıcından hemen önce Stein’in erken dönem arkeolojik çalışmalarına kişisel ilgi duyan Hindistan Valisi Lord Curzon da Asya’daki diğer imparatorlukların kesinlikle düşeceğini ve İngiltere İmparatorluğu’nun Asya’da barışı sağlamak için hazır olması gerektiğini ileri sürdü (Hevia, 2012: 223). XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Simla için yapılan hazırlıklar istihbarat anlamına geliyordu. Bu nedenle Türkistan’daki İngiltere araştırmaları ve istihbarat toplama, İngiltere Hindistan’ını ve diğer bölgeleri savunmak için daha büyük bir

¹¹ Mary Louise Pratt’ın “kültürlerin buluştuğu, çatıştığı ve birbirleriyle boğuştuğu, genellikle son derece asimetrik güç ilişkileri bağlamında” “temas bölgelerini”, özellikle güç dengelerine karşı hassas olarak görmek gerekmektedir bilgi için bk. (Pratt, 2008); Ancak, Hanks; “istisnai alanlarda buluşan ayrı monolitik kültürler veya medeniyetleri tarihsel olarak varsaymak yerine, tarihsel öznelere yoğun ve değişken bir farklılığı ve çeşitli sosyal ağlar ve güç dengelerinde gezindiği tek bir alan sunmaktadır” detaylı bilgi için bk. (Hanks, 2010).

¹² Özellikle Sven Hedin liderliğindeki İsveç keşifleriyle İngiliz rekabeti lehine yazmıştır. (Mirsky, 1977: 79).

imparatorluk stratejisinin parçasıydı. Stein'in keşif gezileri bu nedenle yalnızca arkeolojik buluntular için uluslararası rekabet tarafından değil, daha geniş bilgi türleri için de çerçevelenmiş ve desteklenmişti.

Keşif seferine çıkan Stein, Taklamakan'a son teknoloji bilimsel ekipmanları Hindistan üzerinden askerî uzmanlar ile getirdi. Öncelikle bölgenin arazisi üzerinde araştırmalara başlayan Stein, suyun kaynama noktası yüksekliğe bağlı olarak güvenilir bir şekilde değiştiğinden, sahada hipsometreler ve termometreler kullanarak yüksekliği ölçtürdü. Teodolitler kullanarak üçgenleme yaptırdı ve ara sıra enlemi tahmin etmek için bunları astronomik hesaplamayla destekledi. Stein'in arazi ölçen asistanları, arkeolojik alanlardaki binaların uzunlukları gibi daha kısa mesafeleri ölçmek için genellikle bir tekerleğe bağlı bir alet olan siklometreyi, üzerinde sürüldüğü zemini ölçerek kullandılar. Ayrıca asistanlar, nişan alma ve çizime yardımcı olmak için düz, tesviyeli masalar olan düzlem masaları kullandılar ve Stein, dağ sıralarının panoramik fotoğraflarını çekmek için takılı bir kameraya sahip bir teodolit olan foto-teodoliti çalıştırdı. Bu iş bölümünün, Stein'in (foto) teodolit, Hintli araştırmacılarının düzlem masalarını kullanmasının, Hindistan Araştırması'nda uzun süredir devam etmekteydi. Nitekim James Hevia, çağdaş yönergeleri şu şekilde özetlemektedir: “İngilizler teodolit, Hintli yardımcılar ise düzlem masasını kullanıyordu.”¹³

Stein ayrıca çeşitli kameralardan da yararlandı (Stein, Belge No:344, Belge No:24v).¹⁴ Bunları esas olarak eserleri ve kalıntıları belgelemek için kullandı. Ancak manzaralar ve portreler yayınlarında ve kişisel fotoğraf albümlerinde yer almaktadır. Stein'in foto-teodolitten çektiği bazı resimler *Mountain Panoramas*'da (Stein, 1908) yayınlanmış olsa da bunlar yalnızca estetik değildi: açısal dereceyi gösterdiklerinden dolayı askerî coğrafi bilgi oluşturmak için başka bir araçtı. Diğer taraftan bu arkeolojik keşif gezileri sırasında Stein'in ekibi teknolojik olarak donanımlı olmalarına rağmen, dil uzmanlığından yoksundu. Stein, Farsça ve Türkçe (yani Uygurca) dahil olmak üzere birden fazla yerel ve klasik Güney Asya dilini bilmesine rağmen, araştırmacıları genellikle yalnızca İngilizce ve Türkistan'da yaygın olarak kullanılmayan Güney Asya dillerini biliyordu. Dahası, hiçbiri Çince bilmiyordu. Bu yüzden mümkün olduğunda Stein'in Çince literatür bilgisine güveniyorlardı (Stein, 1923: 61; Mirsky, 1977: 383). Yer adlarını kaydetmek için Stein, Uygur isimlerinin yerel olarak telaffuz edildiği gibi Arap alfabesiyle ve Çince isimlerin karakterlerle kaydedilmesini istedi (Stein, 1923: 61-62). Diğer taraftan Stein, rehberlere danışmak ya da Çince'den tercüme yapan tercümanlar bulundurmamak zorundaydı. Ancak her iki durumda da genellikle yerel olarak tutulan işgücüne güveniyorlardı. Stein kervanından bağımsız seyahat ettiğinden dolayı araştırmacılar bazen onların kaydettiği yer adlarını doğrulayamıyordu. Bu ekip üyelerinin bağımsız olarak seyahat ettiklerinde de karşılaşılan olumsuzluklardandı. Stein bilgi sahibi yerlileri arazi ölçümcüleriyle birlikte onlarla gönderse de hataların önüne geçemiyordu (Stein, 1923: 61). Bu durumu taslak

¹³ Bahsi geçen ilgili özeti tamamı: “Holdich, pratik bir prosedür anlayışı sağlamanın yanı sıra, haritalamada bir iş bölümü olduğuna dikkat çekmektedir. Bu iş bölümü, teodolit kullananlar ile düzlem tablasını kullananlar arasındaki ayrımla belirlenmiş gibi görünmektedir. Burada, Holdich'in anlatımında bölünmenin esasen “ırksal” olduğunu belirtmek yeterlidir. Teodolit kullananlar İngilizler, düzlem tablasını kullananlar ise Hintli asistanlardı. (Hevia, 2012: 82; Holdich, 1901 yılında Afganistan'daki Pamir Sınır Seferi'ne katıldı; İngiliz meslektaşları teodolitlerle ölçüm yaparken, Hintli ölçümcüler düzlem tablalarını kullandı. Hevia, 2012: 98-100); Ayrıca, İngiliz ölçümcüleri Hintli alt ölçümcülerden ve bilgisayarlardan ayıran aynı ırksal ayrım hakkında detaylı bilgi için bk. (Edney, 1997: 308-309).

¹⁴ Stein bunu bir taslak mektupta belirtmektedir.

haritalarda ve ayrı not defterlerinde yer adlarının listelerini kapsamlı bir şekilde düzelterek aşıyordu.

Stein bir köy listesi hakkında “*Not: Bu isimler, Çince bilen bir kişiyle kontrol etmeyen Arazi Ölçümcüsü Mohammad¹⁵ Yakub’un çok kusurlu yazımından kaydedildi*” diye yazdı (Stein 307, Belge No: 34r, s. XXVI). Ayrıca şu sözleri de ekledi: “*Bu sayfadaki isimler benim tarafımdan kontrol edilemedi ve çok kötü kaydedildi* (Stein 307, Belge No: 31r, s. XXIII)”. “*Tüm bu isimler kusurlu bir şekilde kaydedildi. [...] Köy Kitabı’nda mevcutsa Çince orijinal kayıttan düzeltmeler gerekiyor* (MS. Stein 307, Belge No: 27r, s. XVIII)” Stein’in kalemle yaptığı düzeltmeler ve özellikle ince keten sayfalardan sızan belirgin bir kırmızı mürekkep belgede mevcuttur. *Survey of India* personeli Florence Lorimer’in çalışmalarını inceledi ve hatta iki dili de bilen arkadaşı Başkonsolos Sir George Macartney’e bazı Çince yer adlarını doğrulaması için mektup yazdı.¹⁶ Tüm bilgileri doğruladıktan sonra, bu listelerin korunması konusunda da aynı titizliği gösterdi. *Survey of India* personeline bunları bir kasada kilitli tutmaları talimatını verdi. Böylece her seferinde yalnızca bir tanesinin yayınlanmasına izin verildi ve Afrazgöl tarafından haritaların hazırlanması için kullanıldı. Köy kitapları ve haritaları Stein’in güvendiği arkadaşı F. H. Andrews’a ve Srinagar’a gönderilecekti. Andrews teslimi onaylayana kadar başka hiçbirine gönderilmeyecekti. Bu şekilde, her seferinde yalnızca bir not defteri ve her seferinde bir çizim seti transitte olacaktı (Stein 307, Belge No: 198r).¹⁷ Resmî kayıtlar, bu sayfaların postalanırken her biri 100 Rupî’den sigortalandığını göstermektedir (Stein 349). Belki de Stein, araştırmacılarına veya kendi dil uzmanlığına tamamen güvenemediği ve yer adlarının önemi nedeniyle, kaydettiği şeyleri koruma ve doğrulama konusunda özellikle titizdi.

Stein, Türkistan’daki keşif gezilerinde tek başına seyahat etmedi. *Survey of India*’dan gelen araştırmacıları ve yardımcılarıyla seyahat etmesinin yanı sıra, hayvan bakıcıları, işçiler, kazıcılar ve rehberler de ona eşlik etti. Çoğunlukla develer ve midilliler olmak üzere yük hayvanları, malzemelerini ve ekipmanlarını taşıyordu ve bakıcılara ihtiyaç duyuyorlardı. Bazen, ana kervanı yönetirken araştırmacılarını küçük bir ekiple bağımsız rotalara gönderiyordu. Kazıya başlamayı beklediğinde kampları geçici olarak yerli işçilerle doluydu.¹⁸ Rehberler gibi bazı işçiler ücretli bir şekilde günlük işe alınabilirken¹⁹ *Survey of India* çalışanları ona yıllarca eşlik etti. Onunla çalışan kişi sayısını tam olarak nadiren kaydeder, bu sayı sıklıkla değişirdi. Ancak bir örnek olarak, Üçüncü Seferine çıktığında ekibinin çekirdeğini, Stein’in kendisi, üç araştırmacı ve her birinin bir veya iki yardımcısı oluşturuyordu (Stein, 1923). Stein, yürüttüğü kazılar esnasında İslam Akhun ile karşılaşarak onunla doğrudan tanışma fırsatı buldu. Bu karşılaşma, bölgedeki araştırmaları sırasında karşılaştığı önemli olaylardan biri oldu.

¹⁵ Stein eserinde Mohammad Yakub’tan bahsederken, “Mhd” olarak ismi kısaltarak yazmaktadır. (Stein, 1923).

¹⁶ *Survey of India* personelinin açıklamaları ve düzeltmeleri Stein’in 307, Belge No: 27r adlı belgesinde almaktadır. Florence Lorimer’in baş harfleri “FL” son sayfaların çoğunda yer almaktadır. Macartney hakkında ilgili bölüm için bk. (Stein 307, Belge No: 61v); Lorimer’in rolü hakkında daha fazla bilgi için bk. Wang, 1998, 207-228).

¹⁷ Bu belge imzasız ve tutarsız yazımlara sahiptir. Muhtemelen dikte edilerek yazılmış bir taslaktır. Örneğin; belgede “Afrax Gool” olarak geçen isim Afrazgöl’dür.

¹⁸ Stein, ekskavatörler için büyük ödemeler kaydeder bk. (Stein 364); Stein’in 1900-1901’deki ilk keşif gezisinde ödediği ortalama ücretler, işçi başına günlük yaklaşık 1,5 Miskal gibi görünmektedir.

¹⁹ Stein’in masraf defterleri rehberlere yapılan günlük ödemeleri kaydeder, genellikle rehber başına günde bir ila iki Miskaldır bk. (Stein 364, Belge Numaraları: 17r, 22r, 25r); Bu günlük ödemelerin ortalaması, Stein’in potansiyel arkeolojik alanlara götürülmek için yaptığı ara sıra büyük ödemelerden farklıdır.

Çarlık Rusya ve İngiltere Çıkmazında İslam Akhun

İki büyük devletin casusları ve koleksiyoncuları arasında geçen entrikalarla dolu bir hikâye, İslam Akhun'un sahtekârlıklarıyla doruğa çıkar. Macartney ve Petrovskiy, bölgedeki nadir el yazmalarını ele geçirmek için hükümetlerinden talimat almış ve bu uğurda büyük çabalar sarf etmişlerdir. Para karşılığında pek çok el yazmasını satın almışlar ve bu eserleri temin etmek için yerel halkla iş birliği yapmışlardır. Ancak bu iş birliği, İslam Akhun gibi sahtekârların ortaya çıkmasıyla tehlikeye girmiştir. V. yüzyıla ait Sanskritçe bir tıp risalesi olan "Bower el yazması"nın 1889'da keşfedilmesinin ardından, Hindistan ve Rusya hükümetleri el yazmaları ve diğer eski eserleri elde etme konusunda rekabet etmeye başlamışlardır. O dönemde Türkistan'dan gelen el yazmaları neredeyse hiç bilinmiyordu. Kaşgar'da Hindistan Hükümeti adına görev yapan George Macartney ve Rus Konsolosu Nikolay Petrovskiy'e uzak çöl bölgelerinden gelen materyaller teklif edildiğinde, bunların sahte olabileceğinden şüphelenmek için çok az nedenleri vardı (Sims-Williams, 2007: 128-129).

İslam Akhun, 1894'ten önce Hotan köylülerinden sikke, mühür ve benzeri antikaları toplama alışkanlığı edinmişti. Afgan tüccarlardan el yazmaları için verilen yüksek fiyatları öğrendiğinde, antik yerleri aramak gibi tehlikeli bir iş yerine sahte el yazmaları yapmaya karar verdi. 1895 ve 1898 yılları arasında Macartney, Petrovskiy ve birkaç Avrupalı gezgine sürekli olarak sahte kitap ve el yazmaları tedarik etti. İşbirlikçileri arasında Muhammed Tari, Molla Muhammed Sıddık ve görünüşe göre Rus pazarında uzmanlaşmış olan İbrahim Molla vardı. İslam Akhun'un ürettiği ilk el yazması, 1895'te Kaşgar'da geçici olarak Başkan Yardımcısının ofisinden sorumlu olan Munshi Ahmad Din'e satıldı. Bu el yazması elle yazılmıştı ve Dandan Uiliq'ten gelen orijinal bir el yazmasındaki Brahmi karakterlerini taklit etmeye çalışmıştı. Ancak o dönemde Avrupalıların hiçbiri bu yazıları okuyamadığından, sahteciler kısa sürede orijinal el yazmalarını taklit etmenin gereksiz olduğunu fark ettiler. Böylece Brahmi, Aramice, Uygurca, Kiril, Arapça ve Çinceye dayanan farklı yazılar icat ettiler (Sims-Williams, 2007: 128-129).

İslam Akhun'un ustalığı sadece sahte el yazmaları üretme becerisinden değil, aynı zamanda her buluntunun kaynağı ve koşullarıyla ilgili verdiği ayrıntılı bilgilerden de anlaşılmaktadır. Açıklamaları, deşifre edilmek üzere el yazmaları ve blok baskılarla birlikte Kalküta'daki Sanskritist Rudolph Hoernle'ye (1841-1918) iletilmiştir. O zamana kadar orijinal Hotan el yazmalarını deşifre etmeye başlayan Hoernle, "bilinmeyen karakterlerle" yazılmış olanların da orijinal olduğuna inanıyordu. Hoernle'nin 1897 tarihli makalesi el yazması sahteciliklerini tartışır ve 1899 tarihli raporunun ikinci bölümü blok baskılara ayrılmıştır. Ancak 1897 yılına gelindiğinde İslam Akhun'un sunduğu envanterlere şüpheyile bakılmaya başlanmıştır (Sims-Williams, 2007: 128-129).

Hoernle, çeşitli zamanlarda blok baskıların gerçekliğini sorgulamış ve Kaşgar'daki İsveç Misyoneri Rahip Magnus Bäcklund'un 29 Haziran 1898'de kendisine yazdığı uzun bir yazışmadan alıntı yapmıştır. Bu yazışmada Bäcklund, İslam Akhun'un yılın başlarında kendisine üç kitap teklif ettiği bir olayı anlatmaktadır. Kitaplar incelenirken İslam Akhun tedirgin görünmüş ve pazarlık yapmadan başlangıçtaki fiyatının yarısını kabul etmişti. O gittikten sonra, Bäcklund'un aktardığına göre, hizmetçilerden biri şöyle demiştir (Sims-Williams, 2002: 6-7):

“Sahib, size bu kitapların iddia edildiği kadar eski olmadığını söylemek istiyorum. Nasıl hazırlandıklarını bildiğim için sizi bu konuda bilgilendirmek istiyorum. Hotan’da yaşarken bu işe girmeyi çok istedim ama hep dışlandım ve kitaplar hakkında hiçbir bilgi alamadım. Sonunda bu konuyu anneme danıştım; o da bana çok samimi olduğum ve bu işin başındaki kişinin oğlu olan bir çocuktan öğrenmeye çalışmamı tavsiye etti. Bir gün ona bu kitapları nasıl elde ettiklerini sordum ve bana açıkça babasının blokları bir pamuk yazıcıya hazırlattığını söyledi (Sims-Williams, 2002: 6-7).”

Yarkent’teki İsveçli misyoner Magnus Bäcklund’un (1866-1903) malların gerçekliği konusunda ciddi şüpheleri vardı ve Hoernle, 21 Temmuz 1898 yılında Keşmir’de görevli Yüzbaşı S. H. Godfrey’e (1861-1941) “artık Hotan kitabı satın almamasını” yazmıştı. Söz konusu yazışmadan kısa bir süre sonra tam ölçekli üretimin durmuş olması muhtemel görünmektedir (Sims-Williams, 2007: 128-129).

İslam Akhun, Stein ve diğerlerine çok sayıda el yazması eser sağlamasıyla ünlüydü. Nitekim Stein için yerli rehberler kiralamak, modern imparatorluk ordularının ve araştırma ekiplerinin standart uygulamasıydı ve Taklamakan’ın Avrupalı kâşifleri de farklı değildi. Aslında Stein, meslektaşlarıyla aynı yerli rehberlerden ve işçilerden bazılarını kiraladı. Bu dönemde Stein’in en güvendiği yardımcılarının biri İslam Akhun’du (Stein, 1920: 1-34). Stein onu “Deve faaliyesi” (Stein, 1920: 28) olarak tanımlamaktaydı ve ilk defa deri işçiliği için masrafların karşılanması sırasında görmüştü (Stein 364, Belge No: 8r). Stein ayrıca birlikte seyahatleri sırasında her gece nerede kamp yapacaklarına karar vermesi için İslam Akhun’dan bilgi alırdı (Stein, 1920: 8). Dahası, İslam Akhun Stein’i birden fazla arkeolojik alana götürdü: eserler bulunan bir mağara ve iki yıkık kale, ki bu da Stein’in arkeologlarının erken Soğd el yazmalarını ortaya çıkardığı terk edilmiş bir yerleşimin daha fazla keşfine yol açtı (Stein, 1920: 11, 14-15).²⁰ İslam Akhun, Stein için çalışmadan önce, Türkistan’ın ünlü İsveçli kâşifi Sven Hedin (1865-1952) (Stein, 1920: 8), Amerikalı coğrafyacı Ellsworth Huntington (1876-1947) ve Japon bir arkeolog olan Kont Otani Kozui için çalışan rahip-arkeolog Zuicho Tachibana (1890-1968) tarafından istihdam edildi. Başka bir deyişle, İslam Akhun’un deve bakıcısı olarak rolü, daha büyük sorumluluklarını ve epistemolojik katkılarını yalanlıyordu. Stein’e göre, görünüşte düşük rollerde işe alınan yerel halk, genellikle çok daha büyük sorumlulukları olan ikincil rollere sahipti. Stein’in keşif kayıtları, İslam Akhun gibi birden fazla rol oynayan birkaç rehberin adını verirken, hesaplarında adı geçmeyen işçilerin bile hayvan bakımı ve bagaj taşımanın ötesinde sorumlulukları vardı. İslam Akhun ile Lop çölünde seyahat ederken Stein, eserlerin bulunması muhtemel alanlardan geçecek şekilde rotasını planladı ve bunları bulmak için ekibine ikramiye ödedi:

“Önceki yolculuğumdaki deneyimim sayesinde çalışanlara rüzgâr erozyonu nedeniyle ortaya çıkan kalıntıları yakından gözetlemelerini söylemiştim ve yardanglar²¹ boyunca yorgun yürüyüşümüzde altı mil katettiğimizde, ilk taş alet, çakmaktaşı ok ucu gözlerimin önündeydi. Vaat edilen küçük ödüller, hemen ödendi. Bu durum herkesi bu av için istekli hale getirdi ve buluntular o kadar hızlı arttı ki ellerim ve ceplerim kısa sürede onlarla doldu (Stein, 1920: 12).”

²⁰ Mağara hakkında ayrıca için bk. (Stein, 1920: 34).

²¹ Yardanglar kelimesi doğal kil teraslarıdır. Stein eserinde bu şekilde ifade ettiğinden dolayı kavram aynı şekilde korunarak pasajda yer almıştır. Detaylı bilgi için bk. (Stein, 1920: 1-34).

Bu pasaj Stein'in yerli işçilere güvenerek hareket ettiğini ve gözden kaçırdığı şeyleri fark etmesini vurgulamaktadır (Erdélyi, 1999, 79-85). Rüzgardaki son değişikliklerle ortaya çıkarılan eserler, manzaraya ve onun değişikliklerine aşına olan yerli halk için Stein'den daha dikkat çekiciydi. Stein bu şekilde elde ettiği taş aletlere, seramiklere ve paralara ek olarak, “*yazı gösterebilecek herhangi bir parça için iyi bir ödül vaadinde*” bulundu ve işçilerinin ortaya çıkardığı el yazmalarına ciddi bir şekilde ödeme yaptı (Stein, 1920: 15). Stein, Miskal'ın biraz üzerinde bir ücret ödüyordu. Söz konusu ödemeler, bir midilli veya deve satın almaya benzer bir miktardı (Stein 364, Belge No: 9r). Günlük ücretler ile eserler için ikramiyeler veya ödüller arasında bir eşitsizlik vardı. Stein bu durumu ise belgelerinde ironi ile “hazine avcıları” olarak adlandırdığı yerel halkta görmekteydi. Bittabi, Stein'in yüklü miktardaki ödemeleri beraberinde sahte tarihi envanterlerin hızla oluşumuna sebep oldu.

Stein, Lop Çölü'nü ziyaret etmeden önce ve keşif gezileri arasında Nikolay Prjevalskiy (1839-1888), Sven Hedin (1865-1952) ve Ellsworth Huntington'ın (1876-1947) yazdıklarını okudu. Bu kişilerin hepsi bölge halkıyla ilgili etnografik notlar kaydetmişti. Onlarla yazıştı ve bazıları gibi İslam Akhun'a güvendi. Ayrıca bölgeyle ilgili araştırmalarını ve teorilerini içeren anıların bir kopyasını da Hedin'e gönderdi (Stein 351). Hedin 1930 yılında geri döndüğünden, bu bölgeye ulaşan ne ilk ne de son “Büyük Oyun” kaşifiydi (Hedin, 1940). Üstelik elde edilen envanterlerin tarihi bir nüsha olup olmadığı hususunda şüpheler, gerçeklere dönüşmüştü.

İslam Akhun, 1898 yazının başlarında kâşif Yüzbaşı H. H. P. Deasy'in (1866-1947) Guma yakınlarındaki antik yerleri araştırmak için yaptığı keşif gezisinde isteksiz bir rehber olarak görev yaptı. Üçüncü gün İslam Akhun kaçtı ve yolcuları kendi yollarına gitmeleri için yalnız bıraktı. Dönüşünde Hotan'daki Aksakal Badruddin²²'den para almak için Deasy'in el yazısıyla sahte bir not düzenledi. Bunun için İslam Akhun, yaklaşık 30 kilo ağırlığında büyük kare bir tahta olan kangayı bir ay boyunca boynuna takmaya mahkûm edildi. Bundan sonra İslam Akhun, Hotan ve Keriya'nın güneyindeki bölgeye taşındı (Stein, 1903: 472-473) ve burada kaçak köle arayan bir İngiliz ajanı kılığına girerek dağlılara şantaj yaptı. Kimlik belgeleri, Svenska Morgonbladet adlı bir İsveç gazetesinin iki büyük sayfasından oluşuyordu. Bu sayfalardan birinde Çin'deki İsveçli misyoner olduğunu iddia ettiği kişinin fotoğrafı vardı. 1901 yılı kış ayı boyunca Keriya yakınlarındaki Çira'da “hâkim” olarak çalıştı. Tuhaf tıbbi çantası, Stein'in hayali tılsımlar olarak yüksek sesle okuduğu bir Fransız romanının birkaç yaprağını içeriyordu (Sims-Williams, 2007: 128-129).

Hoernle, yaşanan tüm şüphelere rağmen diğer etkenleri de dikkate alarak, el yazmaları ve blok baskıların büyük kısmının otantik olduğuna inanmayı sürdürdü. Ona göre, sahte olduğu düşünülen örnekler bile muhtemelen artık kaybolmuş ya da ulaşılması mümkün olmayan özgün metinlerin birer kopyasıydı. Bu yaklaşımı, dönemin bilimsel merakı ile arkeolojik verilerin belirsiz doğası arasındaki dengeyi yansıtmaktaydı. Ancak, raporunun ikinci bölümünü yazdığı 1901 yılına gelindiğinde, Hoernle fikrini değiştirmişti. Stein, ilk Türkistan gezisi sırasında (1900-1901), İslam Akhun tarafından buluntu yeri olarak ayrıntılı bir şekilde tarif edilen tüm yerleri bulmaya çalışmış ve başarısız olmuştu. Ziyaretinin sonunda Hotan'da onunla yüzleşti ve sahteciliklerin nasıl yapıldığına dair tam bir itiraf ve açıklama aldı. “Bilinmeyen harflerle” yazılmış tüm el yazmaları ve tüm blok baskılar, İslam Akhun ve meslektaşlarının modern

²² Kaşgar'daki Başkonsolosa bağlı olarak Hintli tüccarların çıkarlarını gözetmen memur.

uydurmalarıydı. Çanak çömlek ve diğer eski eserlerin sahtesini yapmak için de bazı girişimlerde bulunulmuştu (Sims-Williams, 2002: 6-7).

El yazması üretimi 1895'in başlarında başlamış, ancak yaklaşık iki yıl sonra blok baskılar lehine terk edilmiştir. Modern kâğıt tabakaları sarı ya da açık kahverengiye boyanıyor ve kuruduktan sonra üzerine yazı yazılıyor ya da baskı yapılıyordu. Daha sonra tütsülenerek eskitiliyor ve ciltleniyordu. Tamamlanan ciltlerin üzerine kum serpilerek sanki çölden çıkarılmış gibi görünmeleri sağlanıyordu. İlk el yazmaları dikkatle yazılmıştı, ancak blok baskılar nispeten dikkatsizce yapılmıştı. Hoernle'nin kendisi, bir blok baskıdaki bir kelimeyi gerçek bir Brahmi elyazmasındaki bir kelimeyle karşılaştırarak, bir aynada yeniden inceledi ve hemen ters görüntü olduğunu fark etti. Belli ki tüm belge, basıldığında ters görüneceği fark edilmeden, bazı gerçek ve bazı sahte harfler kopyalanarak ahşap üzerine kesilmişti (Sims-Williams, 2002: 6-7).

1895 yılında Dutreuil de Rhins tarafından bulunan ve sonrasında daha sık bulunmaya başlanan kayın ağacı kabuğuna oyulmuş el yazmaları, İslam Akhun'un sahtekârlıklarıyla gizem kazanmıştır. Aurel Stein, İslam Akhun'un iddia ettiği örenlerde yaptığı araştırmalar sonucunda hiçbir el yazması bulamamış ve çevredeki halk da daha önce burada hiçbir şey olmadığını belirtmiştir (Ligeti, 1998: 228-229). Bu durum, İslam Akhun'un sahtekârlığını ortaya koymuş ve Stein, onun yakalanmasını talep etmiştir.

İslam Akhun'un yakalanmasının ardından gerçekleştirilen sorgulamalarda, kendisi sahtecilik faaliyetlerini kabul etmiş ve bu sahtekârlık süreci içerisinde Petrovskiy ile Macartney'nin de ondan sahte el yazmaları satın aldığını ifade etmiştir (Mirsky, 1977: 185). İslam Akhun, Avrupalıların bölgedeki el yazmaları için yüksek meblağlar ödediğini ve bu işin son derece kârlı olduğunu görmüş; bu nedenle tüm enerjisini sahte el yazmaları yapmaya harcamıştır. Ancak değerli el yazmalarının gerçekten uzak ve ulaşılması güç bölgelerde bulunmasının zorluklarıyla karşılaşınca kendi yazılarını uydurmaya başlamıştır. Kendine özgü bir yöntemle, sahte el yazmalarını üretmiş ve bunları gerçekmiş gibi göstermek için özenle hazırlamıştır. Bu sahtekârlıkları, bölgedeki tüm taraflar için büyük bir utanç kaynağı olmuş ve yerli halkla yapılan iş birliği stratejilerini derinden sarsmıştır (Ligeti, 1998: 230). Aurel Stein 1901'de Hotan'dan ayrılmadan önce birkaç gününü onunla görüşerek geçirmiş ve sonunda ondan tam bir itiraf almıştır (Sims-Williams, 2007: 128-129).

SONUÇ

İslam Akhun'un faaliyetleri, dönemin küresel güç dengeleri ve akademik-siyasi ilişkileri çerçevesinde ele alındığında, yalnızca bireysel bir sahtecilik vakası olmaktan öte, çok katmanlı bir sürecin parçası olarak değerlendirilmektedir. XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında, İngiltere ve Rusya'nın Türkistan üzerindeki nüfuz mücadelesi yalnızca askerî ve diplomatik boyutta kalmamış, kültürel ve akademik alanlarda da kendini göstermiştir. İngiltere'nin Hindistan'daki sömürge yönetimi ile Rusya'nın Türkistan'daki genişleme politikaları arasındaki rekabet, bölgedeki arkeolojik ve filolojik çalışmalara da yansımış; bilimsel araştırmalar bu iki gücün stratejik planlarının bir aracı haline gelmiştir. Bu bağlamda, İslam Akhun'un ürettiği sahte belgeler yalnızca bir dolandırıcılık meselesi değil, bu büyük güç mücadelesinin bir yansımasıdır.

Aurel Stein'in Türkistan'daki keşifleri, İngiltere'nin bölgedeki kültürel ve stratejik çıkarları doğrultusunda şekillenmiş ve yürütülmüştür. Stein'in, İslam Akhun ile geliştirdiği ilişki, Batılı araştırmacılar ile yerli bilgi sağlayıcıları arasındaki güç dinamiklerinin belirgin bir örneğini teşkil etmektedir. Akhun, Batılı araştırmacıların bilgi açlığını fırsata çevirerek sahte belgeler üretmiş ve bu belgeler bir süre boyunca akademik çevrelerde büyük ilgi uyandırmıştır. Stein'in başlangıçta duyduğu güven ve ardından gelişen şüpheleri, yalnızca bireysel bir hayal kırıklığı olarak değil, Batılı araştırmacıların bölgeye bakış açılarının genel bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Zira Batı merkezli tarih yazımı, çoğu zaman yerli kaynaklara yönelik eleştirel bir mesafeden yoksun olmuş, bu durum sahtecilik gibi olguların bilimsel ortamda yer bulmasına zemin hazırlamıştır. Öte yandan, Rusya'nın Türkistan üzerindeki etkisi ve bölgedeki akademik-politik faaliyetleri de göz ardı edilmemelidir. Petrovskiy gibi Rus yetkililer, bölgedeki araştırmaları yönlendirme çabası içinde olmuş; Batılı araştırmacıların bölgeye girişini ve çalışmalarını kontrol altına almaya çalışmıştır. Çin yönetimi ile yakın ilişkiler kurarak, İngiltere'nin bölgedeki nüfuzunu sınırlamak adına çeşitli hamleler gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda, İslam Akhun gibi figürlerin Batılı araştırmacılar ile Rus yetkililer arasındaki rekabetten nasıl faydalandığı ve kendi konumlarını güçlendirmek için nasıl bir strateji izlediği önem arz etmektedir.

İslam Akhun'un sahte belgeler üretme süreci, yalnızca akademik bir tartışma konusu olmaktan öte, bilgi üretiminin politik ve ekonomik boyutlarına da ışık tutmaktadır. Sahte belgelerin Batılı akademik çevrelerde büyük yankı uyandırması, bilgi otoritesinin nasıl şekillendiği ve sahtecilik ile akademik disiplinler arasındaki ilişkilerin nasıl iç içe geçtiği konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Bu noktada, Batılı araştırmacılar ile yerli bilgi sağlayıcıları arasındaki ilişkinin yalnızca tek yönlü bir bilgi aktarımı olmadığı, yerli aktörlerin de bu süreçte aktif roller üstlendiği görülmektedir. İslam Akhun'un, içinde bulunduğu jeopolitik ve ekonomik şartlar çerçevesinde hareket ettiği düşünüldüğünde, onun yalnızca bir sahte belge üreticisi olarak değil, dönemin emperyal güç mücadeleleri içinde varlık göstermeye çalışan bir aracı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, İslam Akhun'un faaliyetleri, Batılı akademisyenlerin tarihsel bilgiye nasıl yaklaştıkları konusunda eleştirel bir bakış açısını da gerekli kılmaktadır. Stein gibi araştırmacılar, bölgenin tarihi ve kültürel mirasını belgeleme konusunda büyük bir hevesle hareket etmiş, ancak bu süreçte sahtecilik olgusu gibi yan unsurları yeterince sorgulamamışlardır. Belge temininde gösterilen bu zafiyet, Batılı akademik geleneğin oryantalist çerçevede şekillenmesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Oryantalist bakış açısı, yerel halkın bilgi üretiminde aktif bir rol oynayabileceğini büyük ölçüde göz ardı ederken, Batılı araştırmacıların süreci mutlak bir otoriteyle yönettiği varsayımına dayanmaktaydı. İslam Akhun'un durumu, bu varsayımı sorgulamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Sonuç olarak, İslam Akhun'un faaliyetleri, Batı'nın Türkistan'a yönelik akademik ilgisi ile jeopolitik çıkarlarının nasıl iç içe geçtiğini açıkça göstermektedir. İngiltere ve Rusya arasındaki rekabet, sadece diplomatik ya da askerî alanla sınırlı kalmamış, kültürel mirasın sahiplenilmesi ve kontrol edilmesi çerçevesinde de kendini göstermiştir. Bu bağlamda, İslam Akhun'un sahtecilik faaliyetleri, bilgi üretimi, akademik otorite ve emperyal güç dengeleri açısından çok katmanlı bir analiz gerektirmektedir. Makalede de vurgulandığı üzere, bilgiye

ulaşma sürecinin yalnızca akademik etik çerçevesinde değil, emperyal politikaların bir yansıması olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Yazarlık Katkısı

Tüm yazarlar makaleye eşit bir şekilde katkı sağlamıştır.

Etik Kurul Beyanı

Araştırma, doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Apor, E. (2004). Sir Aurel Stein and his hungarian background. Helen Wang (Ed.), *Sir Aurel Stein: proceedings of the British Museum study day, 23 March 2002* (s. 1-4). British Museum Occasional Paper 142, The Trustees of the British Museum.
- Bahrani, Z., Çelik Z., & Eldem E. (2011). *Geçmişe hücum; Osmanlı İmparatorluğunda arkeolojinin Oyküsü, 1753-1914*. SALT Yayınları.
- Benson, L. (2008). China's Muslims through western eyes. *Etudes Orientales*, 25, 1 Semestre, 117-142.
- Borobyeva-Desyatovskaya, M. İ. (2011). Materialı N. F. Petrovskogo v İVR RAN. *Pismennye Pamyatniki Vostoka*, 1(14), 184-196.
- Clinch N., & Clinch. E. (2011). *Through a land of extremes: The littledales of Central Asia*. The Mountaineers Books.
- Curators of the Buddha: the study of Buddhism under colonialism*. Donald S. Lopez Jr. (Ed.). University of Chicago Press, 2012.
- Davis, Diana K. (2016). *The arid lands: History, power, knowledge*. The MIT Press.
- Demirağ, Y. (2014). 1755-1949 yılları arasında Doğu Türkistan. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3, 229-245.
- Diaz-Andreu, M. (2007). *A world history of nineteenth-century archaeology; Nationalism, colonialism, and the past*. Oxford University Press.
- Dillon, M. (2014). *Xinjiang and the expansion of Chinese communist power: Kashgar in the early twentieth century*. Routledge.
- Edney, M. (1997). *Mapping an empire: The geographical construction of British India, 1765-1843*. The University of Chicago Press.
- Erdélyi, I. (1999). *Sir Aurel Stein: bibliography: 1855-1943*. Eurolingua, Arcadia Bibliographica Virorum Eruditorum.
- Ewans, M. (2010). *Securing the Indian frontier in Central Asia: confrontation and negotiation 1865-95*. Routledge.
- Farrington, S., & Leach. H. (2003). *Strolling about on the roof of the world: the first hundred years of the royal society for sian affairs*. Routledge.
- Fay, C. R. (1940). *Cambridge history of British Empire*. C. II, Cambridge University Press.
- Franciska, K. (2014a). *Orientalism for the nation: Jews and oriental scholarship in modern Hungary*. University of Florida.

- Franciska, K. (2014b). Orientals among the people of the east: nationalism, orientalism and the Jewish question in nineteenth-century Hungary. Antonello Biagini ve Giovanna Motta (Ed.). *Empires and nations from the eighteenth to the twentieth century* (s. 131-139). Cambridge Scholars Publishing.
- Hanks, W. F. (2010). *Converting words: Maya in the age of the cross*. University of California Press.
- Hedin, S. (1940). *Through Asia: with nearly three hundred illustrations from sketches and photographs by the author: by Sven Hedin*, 2, Methuen & Co.
- Hevia, J. L. (2012). *The imperial security state: British colonial knowledge and empire-building in Asia*. Cambridge University Press.
- Hopkirk, P. (1990). *The great game on secret service in high Asia*. Oxford University Press.
- International Dunhuang project original file BLY1_OR13873-2. <https://idp.bl.uk/collection/188575B947CA4A70A8669F5B128F29E3/> adresinden 4 Mart 2025 tarihinde erişildi.
- International Dunhuang Project. <https://idp.bl.uk/blog/idp-collections-in-britain/> adresinden 4 Mart 2025 tarihinde erişildi.
- Kain, G. (2018). Aurel Stein and the kiplings: silk road pathways of converging and reciprocal inspiration. *Humanities*, 7(68), 1-15.
- Karber, P. (2016). *Postmarks from a political traveler*. Routledge.
- Kelecsényi, Á. (2004). Aurel Stein and the Hungarian academy of sciences. Helen Wang (Ed.). *Sir Aurel Stein: proceedings of the British Museum study day, 23 March 2002* (s. 5-8). British Museum Occasional Paper 142, The Trustees of the British Museum.
- King, M. W. (2022). *In the forest of the blind: the eurasian journey of faxian's record of Buddhist Kingdoms*. Columbia University Press.
- Kolesnikov, A. (2010). *Rus seyyahların gözüyle Kaşgar XIX. yüzyılın ikinci yarısı- XX. yüzyılın başı*. Rakhat Abdieva (Çev.). İlyas Kamalov (Yay. Haz.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ligeti, L. (1998). *Bilinmeyen iç Asya*. Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Macartney, L. (1985). *An English lady in Chinese Turkestan Lady Macartney*. Oxford University Press.
- Mirsky, J. (1977). *Sir Aurel Stein: archaeological explorer*. The University of Chicago Press.
- Montety, F. (2019). *Mapping other and self: language, space and identity in the modern European geographical imagination of Central Asia*. University of Nottingham.
- Nightingale, P., & Skrine, C. P. (2005). *Macartney at Kashgar: new light on British, Chinese and Russian activities in Sinkiang 1890-1918*. Routledge.
- Özkan, M. (2017). Kaşgar'da bir ingiliz ailesi: Macartney. *Asia Minor Studies*, 5(10), 74-86. <https://doi.org/10.17067/asm.321122>
- Petrovskiy, N. F. (2010). *Turkestanskije pisma*. V. S. Myasnikov (Red.). Rossiyskaya Akademiya Nauk Arhiv Ran.
- Popova, İ. F. (2008). Rossiyskie ekspeditsii v tsentralnuyu Aziyu rubeje XIX-XX vekov. *Rossiyskie ekspeditsii v tsentralnuyu Aziyu v kontse XIX-naçale XX veka* (s. 11-39). Slaviya.
-

- Pratt, M. L. (2008). *Imperial eyes: travel writing and transculturation*. Second edition, Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group.
- Rong, X. (2013). *Eighteen lectures on Dunhuang, Translated by Imre Galambos*. Brill. Russkiy Turkestan. istoriya, lyudi, nravı. https://samlib.ru/r/rezinowvj_l/6d.shtml adresinden 4 Mart 2025 tarihinde erişildi.
- Sims-Williams, U. (2002). Manuscript forgeries. *IDP News*, 20, 6-7.
- Sims-Williams, U. (2007). Islam Akhun. *Encyclopaedia Iranica*, XIV(2), 128-129.
- Stein, A. (1903). *Sand-Buried Ruins of Khotan: personal narrative of a journey of archaeological and geographical exploration in Chinese Turkestan; with map*. Hurst.
- Stein, A. (1908). *Mountain panoramas from the Pamirs and Kwen Lun*. Royal Geographical Society.
- Stein, A. (1920). Explorations in the lop desert. *Geographical Review*, 9/1, 1-34.
- Stein, A. (1923). *Memoir on maps of Chinese Turkistan and Kansu from the surveys made during Sir Aurel Stein's explorations, 1900-1, 1906-8, 1913-5*, Trigonometrical survey office, Dehara Dun.
- Stein, A. (1925). Innermost Asia: its geography as a factor in history. *The Geographical Journal*, 65/5, 377-403.
- Stein, A. (2013). *Illustrated rajatarangini: together with Eugen Hultzsch's critical notes and Stein's maps*. Luther Obrock, Katrin Einicke (Ed.). Universitätsverlag Halle-Wittenberg.
- Tamm, E. E. (2011). *The horse that leaps through clouds: a tale of espionage, the Silk Road, and the rise of modern China*. 2011.
- Taş, D. (2022). Adım adım Doğu Türkistan Sir Marc Aurel Stein (1862-1943) hayatı ve eserleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, 3(1), 155-182. <https://doi.org/10.51533/insanbilimleri.1028367>
- The Times*. 1 Ekim 1901.
- Wang, H. (1998). Stein's recording angel: miss F. M. G. Lorimer. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 8/2, 207-228.
- Wang, H. (2002). *Sir Aurel Stein in the times: a collection of over 100 references to Sir Aurel Stein and his extraordinary expeditions to Chinese Central Asia, India, Iran, Iraq and Jordan in The Times Newspaper 1901-1943*. Eastern Art Pub.

Arşiv Belgeleri

- Marc Aurel Stein, Belge No: 351*, Bodleian Kütüphaneleri, Oxford Üniversitesi, İngiltere.
- Marc Aurel Stein, Belge No: 293*, Bodleian Kütüphaneleri, Oxford Üniversitesi, İngiltere.
- Marc Aurel Stein, Belge No:344*, Bodleian Kütüphaneleri, Oxford Üniversitesi, İngiltere.
- Marc Aurel Stein, Belge No:24v*, Bodleian Kütüphaneleri, Oxford Üniversitesi, İngiltere.
- Marc Aurel Stein, Belge No: 307: 34r*, Bodleian Kütüphaneleri, Oxford Üniversitesi, İngiltere.
- Marc Aurel Stein, Belge No: 307: 31r*, Bodleian Kütüphaneleri, Oxford Üniversitesi, İngiltere.
- Marc Aurel Stein, Belge No: 307: 27r*, Bodleian Kütüphaneleri, Oxford Üniversitesi, İngiltere.
- Marc Aurel Stein, Belge No: 307: 61v*, Bodleian Kütüphaneleri, Oxford Üniversitesi, İngiltere.
- Marc Aurel Stein, Belge No: 307: 198r*, Bodleian Kütüphaneleri, Oxford Üniversitesi, İngiltere.
- Marc Aurel Stein, Belge No: 349*, Bodleian Kütüphaneleri, Oxford Üniversitesi, İngiltere.

Marc Aurel Stein, Belge No: 364: 18r, 19r, 23r, Bodleian Kütüphaneleri, Oxford Üniversitesi, İngiltere.

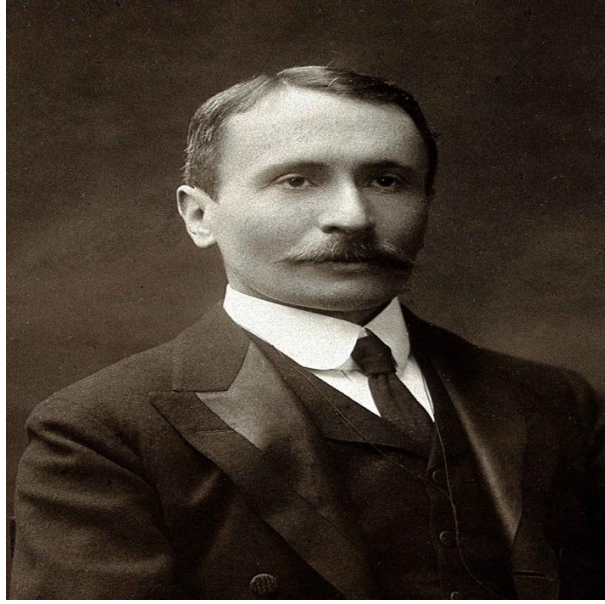
Marc Aurel Stein, Belge No: 364: 17r, 22r, 25r, Bodleian Kütüphaneleri, Oxford Üniversitesi, İngiltere.

Marc Aurel Stein, Belge No: 364: 9r, Bodleian Kütüphaneleri, Oxford Üniversitesi, İngiltere.

Marc Aurel Stein, Belge No: 351, Bodleian Kütüphaneleri, Oxford Üniversitesi, İngiltere.

EKLER

Ek 1: Marc Aurel Stein (Taş, 2022: 179)

Ek 2: İslam Akhun (International Dunhuang Project)

Ek 3: Kanga Cezasına Çarptırılan İslam Akhun. Hotan 1898 (Russkiy Turkestan. İstoriya, Lyudi, Nravı)

Ek 4: İslam Akhun Tarafından Tahta Baskı Tekniğiyle Üretilen ve 1896 Yılında Kaşgar'da George Macartney'e Satılan Sahte Eser (International Dunhuang Project)

